

Їучувлівіті лів дічувра—скільки у тебя есть, столько и у меня.

Їінкѹу лівлѧ сѧ ѣт дічу ѣлмаз івіл—здѣсь съ тѣхъ поръ какъ онъ находится, со мною подружился.

Їучуу лівлѧ сѧрї сѧ нуні шлу—у тебя съ тѣхъ поръ, какъ онъ находится, видалъ я его.

Сѧ лівлілі сѧ унза ѣіівіл—потому что онъ находится, заперъ онъ дверь, т. е. хочетъ скрываться.

Їѣна уѣуѧл лівл сѧ ѣн шлізіу—хорошій хозяинъ сущій есть въ этомъ аулѣ, т. е. въ этомъ аулѣ есть хорошій хозяинъ.

Ада куліу лівлі сѧ—отецъ дома находится (выражается, что я прежде этого не зналъ).

§ 125. Подобно вышесказанному, формы дѣепричастій отъ іс, іріс, ітаііс и італііс, присоединяя къ себѣ окончаніе рі, принимаютъ значеніе прошедшаго времени.

Їуд нуні дарѣаівіті арц ѣу разїѣарїрі—тебѣ мною посланныя деньги ты, чтобы доволенъ былъ, т. е. я тебѣ послалъ столько денегъ, чтобы тебѣ было довольно.

Адаан ѣуд ватурїл мас, ѣу даулашіу ѣрірі—отцомъ тебѣ оставленное имущество на столько, чтобы ты былъ богатъ, т. е. отецъ тебѣ оставилъ довольно имущества, чтобы ты былъ богатъ.

Ну чаѣѣѣарашїрі суѣур івіл—я до оспы еще ослѣпъ.

Їу урѣѣѣерашїрі, ѣучу ну вақївіл—пока ты еще не напился, я пришелъ къ тебѣ, т. е. пришелъ къ тебѣ прежде еще, чѣмъ ты напился.

Ну мїскїн івларѣрі ѣінкѹ вақївіл—я послѣ того, какъ обѣдѣлъ, сюда пришелъ.

Шанті мїскїн івларѣрі, даргвалїчу даршувївіті—сельскіе жители послѣ того, какъ обѣдѣли, съ даргинцами помирились.

Урчі ѣірѣівлѣрі, адам'їлі мурдѣаагул—лошадь съ тѣхъ

поръ какъ пожари́ла, не дозволяла на себя садиться чело-
вѣку.

Даргва қідавівлāрі шанти міскін вівті—съ тѣхъ поръ
какъ даргинцы поссорились, сельскіе жители обѣди́ли.

Ну міскін івбілірі, һіпқу гвачлі вақівіл—въ то время
какъ я обѣди́лъ, сюда поселиться пришелъ.

Ада урқәбівбілірі ну урухивіл—когда отецъ нанился
пьянъ, я испугался.

Ну ізәјівад арајһивмадрі һупачу вақівіл—я лишь только
отъ болѣзни выздоровѣлъ, какъ пришелъ къ вамъ.

Дірқа шінішвівмадрі урі', ківкә дәқи́вті—лишь только
поля позеленѣли въ прошломъ году, какъ выпалъ градъ.

Діла ада қадіјһів'оаналлі, івқівіл—мой отецъ едва лишь
сдѣлался кадіемъ, какъ умеръ.

Һуні вуқун іруларһірі, һунул һаді́віл—послѣ того уже
какъ ты пошелъ въ пастухи, ты женился.

Һу қадіјрубѣрі давлаші́в івіл—ты съ тѣхъ поръ какъ
сталъ кадіемъ, разбогатѣлъ.

Һу қадіјрубілірі, нуні ші́ваівіл—въ то время, какъ ты
сталъ кадіемъ, я тебя видѣлъ.

Ну һәнкілізівад таман ірумадрі, завлі вәмһуріл—лишь
только я отъ работы вонецъ дѣлался, какъ дождемъ обмочил-
ся, т. е. лишь только работа моя пошла къ концу, какъ
дождь обмочилъ меня.

Ну һучу кіціруоаналлі, діші хві қаф́івуніл—лишь только
я приблизился къ тебѣ, какъ меня укусила собака.

Вуқун ірубѣрі, ну, дірқані вәшул—съ тѣхъ поръ какъ я
пошелъ въ пастухи, ходилъ я въ степь.

Ада міскін ірубѣрі вәйнајтаһуріл—съ тѣхъ поръ какъ
отецъ сталъ бѣднѣть, сдѣлался онъ зѣлъ.

Һуви нуні ду́рвәті һақлурті һу әфіна адам'ілі ітаһарірі—
тебѣ мною сказанныхъ словъ ты хорошимъ человекомъ сколь-

ко сдѣлаться, т. е. достаточно было сказаннаго мною тебѣ на то, чтобы ты сдѣлался хорошимъ человекомъ.

Нуні тѣжіс вѣрѣвіл буллау ѣйна урчі вітаһарірі—мною жеребенку сдѣланная забота, хорошая лошадь чтобы сдѣлалась, т. е. я столько заботился о жеребенкѣ, что изъ него должна была выйти хорошая лошадь.

Мурһѣ ітаһарашірі, ну арцла устајтаһуріл—прежде чѣмъ сдѣлаться золотыхъ дѣлъ мастеромъ, я сдѣлался серебряныхъ.

Ну устајтаһуларһірі, һучу һалмаз івіл—послѣ того какъ я сдѣлался мастеромъ, сталъ я тебѣ другомъ.

Тѣј урчі вітаһуллаірі һахгва вітаһуріл—жеребенокъ съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался лошадью, сталъ дурень.

Тѣј урчі вітаһурһілірі, нуні віцівіл—когда жеребенокъ сдѣлался лошадью, я продалъ его.

Ну даврѣ устајтаһурмадрі, һіһңу вақівіл—я лишь только сдѣлался сапожникомъ, какъ сюда пришелъ.

Һіһңкала мулерѣ вітаһур'оаналлі, нуні шіваівіл—лишь только бабочка превратилась въ червяка, какъ я увидѣлъ.

Һула арцла һѣнкі ѣйна віталһуларһірі, һу давлашів івіл—твоя серебряная работа хорошо какъ стала, ты разбогатѣлъ.

Һула кінђал ѣйна віталһуһірі, вакі ісул—твой винжалъ съ тѣхъ поръ какъ сдѣлался хорошъ, многими покупается.

Һіһңкала мулерѣ віталһуһілірі нуні вуцівіл—бабочку, въ то время, когда она превращалась въ червяка, я поймалъ.

Һіһңкала мулерѣ віталһумадрі, нуні шіваівіл—бабочку, лишь только превращалась она въ червяка, я увидѣлъ.

Қача уңц віталһуоаналлі, нуні віцівіл—теленка, лишь только становился онъ быкомъ, я продалъ.

§ 126. Глаголы сајра и лівра, находясь въ предложениіи вмѣстѣ съ другимъ неокончательнымъ, принимаютъ обыкновенно значеніе: *для того, чтобы....*

Їуд бѣнкѣлізіу вагалажніс саж һіш вашані—тебѣ въ работѣ, чтобы помочь, есть этотъ ходящій, т. е. онъ ходитъ для того, чтобы помочь тебѣ въ работѣ.

Дізівад устајтаһіс сажрі һіт діла пушнѣ вашані—отъ меня сдѣлаться мастеромъ, есть онъ въ мою кузницу ходящій, т. е. онъ ходитъ въ мою кузницу для того, чтобы выучиться у меня мастерству.

Калі вѣқіс сажра ну һішқу вақівіл—домъ чтобы построить я сюда пришелъ.

Їѣнкѣліјқіс сажра ну һішқуу уул—чтобы работать я здѣсь остаюсь.

Їуд кумекіс лівра ну—тебѣ, чтобы помогать, нахожусь я, т. е. я здѣсь для того, чтобы помогать тебѣ.

Їушім кувзарајһіс ліврѣ ну—вамъ работникомъ чтобы сдѣлаться, находился я, т. е. я находился для того, чтобы сдѣлаться у васъ работникомъ.

Нушіла бѣјоантес кѣрауліс лівра ну—нашихъ животныхъ (нашу скотину) чтобы караулить, нахожусь я.

§ 127. Формы глагола іс, находясь въ предложении вмѣстѣ съ другимъ неокончательнымъ, имѣютъ обыкновенно значеніе *мочь, имѣть средства, сумѣть*.

Діла вігантес ваѣшалајһіс ілла—своихъ друзей угостить могъ я.

Ца вубаріл дуіі кѣрауліс іра—въ холодную ночь я караулить могъ.

Шантѣла пурван агулі хвалаліс і—безъ позволенія жителей старшиной сдѣлаться могъ, т. е. сумѣи сдѣлаться старшиной безъ согласія жителей.

Ца калі вѣқіс ілла, кѣіівіл вѣқіс абілла—одинъ домъ построить я могъ, а другого построить не могъ.

Їуварі вуңіс іс вігів—зайца поймать мочь желалось, т. е. я желалъ имѣть возможность поймать зайца.

Урчіліші мурдајіс іс вурсібайні—на лошадь сѣсть мочь выучись, т. е. выучись, какъ сѣсть на лошадь.

Урчі дуфвæқіс іс һæракат віқус—лошадь скакать заставить мочь буду стараться, т. е. буду стараться пустить лошадь вскачь.

Қанні вуқіс еслі, віур—перепелку поймать если смогу, то довольно.

Арц дарғіс еслілі, һуд хуғіра—если бы я могъ найти деньги, то далъ-бы тебѣ.

Кінғал вæқіс івіл, шушға вæқісрайні—кинжалъ сдѣлать могшій, шашку сдѣлать могн, т. е. если ты могъ сдѣлать кинжалъ, то сдѣлай и шашку.

Һварі вуқіс вѣрашн, хвїдіс қағ аһвітлауғас—зайца пока не будетъ мочь поймать, собакѣ хлѣба не дамъ, т. е. пока она не сумѣетъ поймать зайца.

Һу мурдајіс івларһи, дуғра вақа—ты сѣсть верхомъ послѣ того какъ могъ, и бѣгъ сдѣлай, т. е. если ты могъ сѣсть на лошадь, то можешь и заставить ее скакать.

Ну ајзис івлә, һур аһһајсунна—я съ тѣхъ поръ, какъ могъ встать, болѣе уже не ложился.

Қақава вуқіс івһілі, урһ тамаша вів дішн—куропатку поймать въ то время какъ могъ, люди удивились мнѣ, т. е. всѣ удивились, когда я поймалъ куропатку.

Һиш қарқа ақвуқіс іша, һуд віғәлі—этотъ камень поднять могу, если тебѣ желательно, т. е. если хочешь.

Һула урчі дуфвæқіс іс сајра ну іштәһил—твою лошадь заставить скакать мочь есмь я желающъ, т. е. желалъ-бы имѣть возможность заставить скакать твою лошадь.

Һварі вуқіс вїсіл хвї савіл ваһурра—зайца поймать могущая собака есть, я зналъ, т. е. я зналъ, что эта собака можетъ поймать зайца.

Һиш діла урчі дуфвæқіс і һуні—эту мою лошадь скакать могн тобою, т. е. поскачи на этой моей лошади.

§ 128. Глаголъ іріс въ соединеніи съ необончательнымъ выражасть *возможность* продолжительную, *не на одинъ лишь разъ*.

Нунел калі вѣѣіс іріс вігів—самъ собою домъ стронть мочь желалось, т. е. желалъ я самъ собою, безъ чьей либо помощи, постронть домъ.

Наба укіс ірулла—теперь ѣсть могу.

Піш вѣѣіс іріра нуні—это сдѣлать могъ я.

Наба дѣкнущаііс ірулла—теперь лѣкаремъ быть я могу.

Нам вігаслілі давлашівіс іріра—если бы мнѣ было желательно, то я бы могъ разбогатѣть.

Наба қадіііс ірус—теперь я могу сдѣлаться кадіемъ.

Ца калі вѣѣіс ірус—одинъ домъ постронть я могу.

Панаба вѣѣіс афірус калі, бур ірус—теперь постронть не могу дома, потомъ можно будетъ.

Ну акіс афірус—я не могу подняться.

Нунел карка аквуіс ірусал, вабі—я одинъ поднять камень могу-ли, узнай.

Пула хвілі буварі вуіс віріву—твоя собака могла-ли поймать зайца?

Іштaбілі пѣнкііііс ірірагва, адаан афалтіра—въ дѣствѣ хотя я могъ работать, но отецъ не позволялъ.

Калі вѣѣіс ірусгва афвііус—домъ постронть хотя могу я, но не построю.

Ца калі вѣѣіс ірулла—одинъ домъ постронть я могу.

Кайвуні дурціс вірaлі карчіа, афвірцус—куропатою ловить если можетъ соколъ, не продамъ, т. е. не продамъ сокола, если онъ можетъ ловить куропатою.

Пѣнкііііс іраслілі, іқіра—работать если бы я могъ, то работалъ-бы.

Пуоан пѣнкііііс іраслілі, намра вігікіра—какъ ты работать если бы могъ, я мнѣ желательно было-бы, т. е. желательно мнѣ было бы мочь работать подобно тебѣ.

Нуні һін һарґ әкіс ірус—я через әту рѣку перейти могу.

Ну һәнкіліґіс іраслі, шіні дігара іһвәра—я если работать могу, то кѣмъ бы то ни было буду кормимъ, т. е. всякій меня будетъ кормить.

Ну һәнкіліґіс іруларһі, сіс адулів іһә—я работать послѣ того какъ могу, вѣтѣмъ празднымъ останусь?

Кваґ дәґіс ірані дурһвә, шураґзі уһнавкав—плавать могущій мальчикъ пусть взойдетъ въ озеро (я знаю, что есть таковой мальчикъ).

Кваґ дәґіс іруа шураґзі уһнавкав—плавать могущій пусть взойдетъ въ озеро.

Ғаннуні дурґіс вірул кірґу нам віха—перепелокъ ловить могущаго ястреба отдай мнѣ.

Каґава вуґіс ірулі лівлі, аһвуґіра—журопатку поймать могши будучи, не поймалъ, т. е. могъ поймать, но не поймалъ.

Арґівіл діһаналі віһәс ірін—слышанную тайну сохранить моги.

§ 129. По образцу ітаһіс (§ 116) спрягается глаголъ ізіс—*показаться*, имѣющій весьма большое употребленіе въ хюрклинскомъ языкѣ.

Неокончателное: ізіс, *жен.* дізіс, *сред.* візіс; *множ.* візіс
и дізіс.

Прошедшее несовершенное.

Ну ізулліра	<i>Женск.</i> ну дізулліра	<i>Средн.</i> ну візулліра
һу ізуллірі	һу дізуллірі	һу візуллірі
һіт ізуллі саж	һіт дізуллі сарі	һіт візуллі саві.

Множественное.

Нуша дізулліра

һуша дізулліра

һітті візуллі саві, *средн.* дізуллі сарі.

Прошедшее совершенное.

Ну ізурра	Жен. (д)	Сред. (в)	Множ. нуша дізурра
бу ізаді	(д)	(в)	буша дізадā
hit ізур	(д)	(в)	hitті візур, сред. дізур.

Прошедшее упреждающее.

Ну ізуллірі	Женск. ну дізуллірі	Средн. ну візуллірі
	Множ. нуша дізуллірі	
	(не мѣняется).	

Давнопрошедшее.

Ну ізурілі	Женск. ну дізурілі	Средн. ну візурілі
	Множ. нуша дізурілі	
	(не мѣняется).	

Будущее допускаемое.

Ну ізас	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ. нуша дізабіā
бу ізаві	(д)	(в)	буша дізавā
hit ізав	(д)	(в)	hitті візав, сред. дізав.

Условное настоящее и будущее.

Ну ізаслі	Жен. (д)	Сред. (в)	Множ. нуша дізабіāлі
бу ізадлі	(д)	(в)	буша дізадāлі
hit ізāлі	(д)	(в)	hitті візāлі, сред. дізāлі.

Условное предполагаемое.

Ну ізаслілі (лірі)	Жен. (д)	Ср. (в)	Мн. нуша дізабіāлілі (лірі)
бу ізадлілі (лірі)	(д)	(в)	буша дізадāлілі (лірі)
hit ізāлілі (лірі)	(д)	(в)	hitті візāлілі (лірі)
			средн. (д).

Условное допускаемое.

Ну ізаслілла (ліра)	Жен. (д)	Ср. (в)	Мн. нуша дізабіāлілла (ді- забіалла, дізабіāліра)
бу ізадлілла (ліра)	(д)	(в)	буша дізадāлілла (ді- задалла, дізадāліра)
hit ізāлілла (ліра)	(д)	(в)	hitті візāлілла (візā- ли ізалла, візалла) (д).

Зависимое отъ условія.

Нү ізіша *Женск.* (л) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дізіша
 һу ізіші (л) (в) һуша дізіша
 һіт ізіс (л) (в) һітті візіс (дізіс).

Зависимое отъ условія прошедшаго.

Нү ізіші *Женск.* (л) *Средн.* (в) *Множ.* нуша дізіші
 (не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

Ізуріа, *женск.* (л), *средн.* (в); *множ.* візурті, *сред.* дізурті.

Причастіе будущее.

Ізісіа, *женск.* (л), *средн.* (в); *множ.* візісті (дізісті).

Днепричастія:

- а) *прошедшее:* ізуллі, *жен.* (л), *сред.* (в); *множ.* візуллі (л).
- б) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* ізарі, (л), (в).
- в) *пока...* ізараші (л), (в).
- г) *хотя...* ізулліаалі (л), (в).
- д) *въ то время какъ...* ізурфілі (л), (в).
- е) *послѣ того какъ...* ізуларфі (л), (в).
- ж) *съ тѣхъ поръ какъ...* ізуллі (л), (в).
- з) *лишь только...* ізурмад (л), (в), также ізурмадал (л), (в),
 также ізур'оанал (л), (в).

Повелительное.

Һу ізі *Женск.* дізі *Средн.* візі *Множ.* һуша дізая (дізірә)
 һіт ізав дізав візав һітті візав (дізав).

Повелительно-желательное.

Һу із *Женск.* діз *Средн.* віз *Множ.* һуша діз
 һіт із діз віз һітті віз (діз).

Отглагольное: івні, *женск.* дівні, *средн.* вівні.

Кромѣ означенныхъ формъ, образуются другія черезъ присоединеніе рі (§§ 123 и 125).

§ 130. Продолжительное значеніе выражается посредствомъ глагола ізіс—*казаться*, который спрягается по образцу ігәлһіс (§ 119).

Неокончателъное: ілзіс, жен. ділзіс, ср. вілзіс; мн. вілзіс.
и ділзіс.

Настоящее.

Ну ілзулла	Женск. ну ділзулла	Средн. ну вілзулла
бу ілзуллі	бу ділзуллі	бу вілзуллі
хіт ілзулі саж	хіт ділзулі сарі	хіт вілзулі саві.

Множ. нуша ділзулла
буша ділзулла
хітті вілзулі саві (ділзулі сарі).

Прошедшее совершенное.

Ну ілзіра	Женск. (л)	Средн. (в)	нуша ділзіра
бу ілзadı	(л)	(в)	буша ділзadı
хіт ілзів	(л)	(в)	хітті вілзів (ділзів).

Прошедшее упржеждающее.

Ну ілзуллі	Женск. (л)	Средн. (в)	нуша ділзуллі
			(не мѣняется).

Будущее.

Ну ілзас	Женск. (л)	Средн. (в)	нуша ділзас
бу ілзadı	(л)	(в)	буша ділзadı
хіт ілзан	(л)	(в)	хітті вілзан (ділзан).

Будущее допускаемое.

Ну ілзас	Женск. (л)	Средн. (в)	нуша ділзас
бу ілзаві	(л)	(в)	буша ділзаві
хіт ілзав	(л)	(в)	хітті вілзав (ділзав).

Условное настоящее и будущее.

Ну ілзаслі	Женск. (л)	Сред. (в)	Множ. нуша ділзаслі
бу ілзadıлі	(л)	(в)	буша ділзadıлі
хіт ілзalı	(л)	(в)	хітті вілзalı (ділзalı).

Условное предполагаемое.

Ну ілзаслілі (лірі)	Жен. (л)	Сред. (в)	нуша ділзаслілілі (лірі)
бу ілзadıлілі (лірі)	(л)	(в)	буша ділзadıлілілі (лірі)
хіт ілзalıлілі (лірі)	(л)	(в)	хітті вілзalıлілі (лірі) (л).

Условное допускаемое.

Ну ілзаслілла (ліра)	Жен. (д)	Ср. (в)	нуша ділзабāлілла (ділза- балла, ділзабāліра)
бу ілзадділла (ліра)	(д)	(в)	буша ділзадāлілла (ділза- далла, ділзадāліра)
хіт ілвāлілла (ілвāлі- ра) или ілзалла	(д)	(в)	хітті вілзāлілла (вілзалла, вілзāліра) (д).

Зависимое отъ условія.

Ну ілзіша Женск. (д)	Средн. (в)	Множ.	нуша ділзіша
бу ілзіші	(д)	(в)	буша ділзіша
хіт ілзіс	(д)	(в)	хітті вілзіс (ділзіс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ілзіші Женск. (д)	Средн. (в)	нуша ділзіші (не мѣняется).

Причастіе настоящее: ілзані (д, в), *множ.* вілзанті (д).

Причастіе будущее: ілзісіл (д, в), *множ.* вілзісті (д).

Причастіе впроятное: ілзул (д, в), *множ.* вілзуті (д).

Днепричастія:

a) *настоящее:* ілзулі (д, в).

b) *для того, чтобы..., на столько, чтобы...* ілзарі (д, в).

c) *пока...* ілзараші (д, в).

d) *хотя...* ілзулāбалі (д, в).

e) *въ то время какъ...* ілзуфілі (д, в).

f) *послѣ того какъ...* ілзумарфі (д, в).

g) *съ тѣмъ поръ какъ...* ілзуфѣ (д, в).

h) *лишь только...* ілзумад (д, в), или ілзумадал (д, в), или
ілзуовал (д, в).

Повелительное.

Їу ілвін, жен.	Їу ділвін, сред.	Їу вілвін, мн.	Їуша ділвінā
хіт ілзав	хіт ділзав	хіт вілзав	хітті вілзав (д).

Отглагольное: ілвні, *женск.* ділвні, *средн.* вілвні.

§ 131. Крімъ формъ, означенихъ въ вышеприведен-
нихъ таблицахъ для глаголівъ ізіс и ілзіс, образуються еще

формы прошедшаго времени черезъ присоединеніе окончанія рі въ дѣепричастіямъ (§§ 123 и 125).

Отрицательныя формы глаголовъ ізіс и ізіс образуются по общимъ правиламъ (§ 94), при помощи слога аї: аїзіс, аїзіуаіра и пр., аїзіс, аїзіуаіла и пр. *Будущее допускаемое* отъ глагола ізіс имѣетъ слѣдующія отрицательныя формы.

Ну мелзас *Жен.* мадізас *Сред.* мавізас *Мн.* нуша мадізабі
 Ну мелзаві мадізаві мавізаві нуша мадізабі
 Нит мелзав мадізав мавізав нитті мавізав
 (мадізав).

Отрицательныя формы для будущаго допускаемаго отъ ізіс едва-ли употребительны.

Запретительное образуется исключительно изъ глагола ізіс.

2-е лицо мелзад *Жен.* мадізад *Сред.* мавізад *Мн.* мадізаді

3-е лицо мелзав мадізав мавізав мавізав
 (мадізав).

Вопросительныя формы не представляютъ никакого отступленія отъ изложеннаго выше (§ 68).

§ 132. Слѣдующіе примѣры объясняютъ употребленіе глаголовъ ізіс и ізіс. Замѣтимъ, что глаголы эти обыкновенно соединяются съ корнями прилагательныхъ и нарѣчій.

Нуд ваїзіс аїбігі—тебѣ дурнымъ показаться не хочу.

Ѕахізіс һамміків нам—дурнымъ показаться вѣдунулось мнѣ.

Нит аїзіуаі саї нам—онъ понравился мнѣ.

Нула калі нам ѳагвавізур—твой домъ мнѣ показался красивымъ.

Ну ваїзібілі, ну ваїзіуаірі—ты когда пришелъ, я уже показался дурнымъ, т. е. я уже успѣлъ не понравиться.

Һалау нам нит аїзіуаілі—прежде онъ мнѣ показался хорошимъ.

Нуд аїзіав саї—пусть онъ самъ тебѣ понравится.

Нуд аїзіаілі, аса—если тебѣ понравится, то купи.

Урсі ѣггавізілілі, ісіра—если бы лошадь мѣ понравилась, то я купилъ-бы.

Ѕуд ѣггавізіурі рурсі сарі һіш—тебѣ показавшаяся красивою дѣвушка есть эта.

Шісалла ѣбізіісіл муса саві һіш—кому бы то ни было которое понравится мѣсто есть это, т. е. всякому понравится это мѣсто.

Ѕуд ѣггавізіуллі һадіілі һіш һунул—тебѣ понравившись, взялась эта женщина, т. е. ты женился на ней, такъ-какъ она тебѣ понравилась.

Шісалла ѣггавізіарі калѣһін діла—всякому на столько, чтобы показаться красивымъ, мой домъ не есть, т. е. мой домъ не таковъ, чтобы всякому могъ понравиться.

Ваѣ һілајзараші, нуні һу шіваірі—пока ты не удалился за лѣсъ, я тебя видѣлъ.

Ѕуд һу хвалајзуллаһаллі, һу сі сажрѣ—ты хотя самъ себя и показался великимъ, но что ты такое?

Тунанг ѣбізіуларһі сенһіра ісус—ружье послѣ того какъ понравится, какъ бы то ни было вышло, т. е. когда ружье понравится, то вышло его во что бы то ни стало.

Тунанг дуркавізурһілі аһасіра—ружье такъ-какъ мнѣ показалось дорого, то я не купилъ.

Укуѣзурмад, ваһурра һу кавшіл—лишь только ты показался бѣденъ, какъ я узналъ, что ты боленъ.

Ѕуша, ну вақараші, ѣбдііріә шантес—вы, пока я не приду, покажитесь хорошими жителямъ, т. е. вы, до моего прибытія, поправьтесь жителямъ.

Ташіі һу, т̣уәһ вурһалі т̣ашів—стой ты, ногу сломавъ, стой!

Калі ѣггавізіургва аһасіра—домъ хотя показавшаяся мнѣ красивымъ, но я не купилъ.

Діла шушга ѣхвізіігва һуд—моя шанка не покажется ли тебѣ плохою?

җагвадизуллі аһһадіра нуні һітіла рурсі—такъ-какъ не показалась мнѣ красивою, то я не женился на его сестрѣ, т. е. я не женился на его сестрѣ, такъ-какъ она не показалась мнѣ красивою.

Шісала аһдизіс аһвала һіт рурсілі—эта дѣвушка не умѣетъ правиться никому.

Һәнкі һамадизуллі сәні нам—работа кажется мнѣ легкою.

Һалав һәнкі һадавијзів нам—прежде работа казалась мнѣ трудною.

Һуд җагвадизав діла кулли—тебѣ пусть правится мой домъ.

Һишқуу у'ні аһвилзәлі уін—здѣсь пребываніе если правится, то останься, т. е. останься, если тебѣ здѣсь правится.

Һуд вајизасмилла, ну вајнаһинна—если я даже и кажусь тебѣ дурнымъ, то я все таки не дурень.

Нам аһһавизәлилли сәлла аһсіра—если бы мнѣ не нравилось, то я бы ничего не купилъ.

Һуд җагвадизул рурсі маһадір'уд—не женись на дѣвушкѣ, которая тебѣ кажется некрасивою.

Һуд һу аһзаввазә ізүләһаллі, талла урухаһзар—ты хотя самъ себѣ и кажешься молодцомъ, но никто не боится (тебя).

Нам җагваһвилзулі, аһсуала һиш шушға—мнѣ не нравясь, не покупаю этой шапки, т. е. не покупаю ея, потому что она мнѣ не кажется красивою.

Һуд һи'оә җагвадизуларһи һадіа һітіла рурсі—тебѣ столько послѣ того какъ правится, женись на его дочери, т. е. женись на ней, такъ какъ она тебѣ столько правится.

Шісала җагвадизарі кәләһин діла—на столько, чтобы каждому казаться красивымъ мой домъ не есть, т. е. мой домъ не таковъ, чтобы каждому могъ правиться.

Җаһадизіе виғулі сәрі һиш рурсіліс—дурною не казаться хочется этой дѣвушкѣ, т. е. она не хочетъ казаться дурною.

Ну һуд аһһавизулла—я тебѣ не кажусь хорошимъ.

Пу шисалла йугамелзад—ты кому бы то ни было не кажись гордымъ, т. е. не гордись ни передъ кѣмъ.

Нам ѣдавабѣлзул ѣсенкѣ саві йиш—мнѣ не кажущаяся трудною работа есть эта, т. е. эта работа мнѣ не кажется трудною.

§ 133. Разсмотримъ теперь спряженіе глагола waic, формы котораго представляютъ нѣкоторое различіе отъ разсмотрѣнныхъ нами выше образцовъ спряженій. Глаголъ waic значить вообще *достичь известнаго состоянія или известной степени качества.*

Неокончателное: waic, жен. даіс, сред. waic; множ. waic и даіс.

Прошедшее несовершенное.

Ну wailla	Женск. ну даілла	Средн. ну wailla
пу wailli	пу даілли	пу wailli
hit wailli saj	hit даіли сарі	hit wailli savi
<i>Множ.</i> нупа даілла		
пуша даілла		
hitti wailli savi, сред. даіли сарі.		

Прошедшее совершенное.

Ну waira	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ. нупа даіра
пу waadi	(д)	(в)	пуша даадā
hit waiv	(д)	(в)	hitti waiv, сред. даів.

Прошедшее упреждающее.

Ну waillli Жен. ну даілли Сред. ну waillli Множ. нупа даілли
(не мѣняется).

Давнопрошедшее.

Ну waivillli Жен. ну даівилли Ср. ну waivillli Мн. нупа даівилли
(не мѣняется).

Будущее допускаемое.

Ну waas	Женск. (д)	Сред. (в)	Множ. нупа даабā
пу waavi	(д)	(в)	пуша даавā
hit waav	(д)	(в)	hitti waav, сред. даав.

Условное настоящее и будущее.

Ну	вааслі	Жен. (д)	Сред. (в)	Множ.	нуша	даабāлі
бу	ваадлі	(д)	(в)		буша	даадāлі
hit	ваāлі	(д)	(в)		hitті	ваāлі, сред. даāлі.

Условное предполагаемое.

Ну	вааслілі (лірі)	Жен. (д)	Ср. (в)	Мн.	нуша	даабāлілі (лірі)
бу	ваадлілі (лірі)	(д)	(в)		буша	даадāлілі (лірі)
hit	ваāлілі (лірі)	(д)	(в)		hitті	ваāлілі (лірі) (д).

Условное допускаемое.

Ну	вааслілла (ліра)	Жен. (д)	Ср. (в)	Мн.	нуша	даабāлілла (даа- бāлла, даабāліра)
бу	ваадлілла (ліра)	(д)	(в)		буша	даадāлілла (даа- дāлла, даадāліра)
hit	ваāлілла (ліра)	(д)	(в)		hitті	ваāлілла (ваа́лла, или ваалла ваāліра) (д).

Зависимое отъ условія.

Ну	waіша	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ.	нуша	даіша
бу	waіші	(д)	(в)		буша	даіша
hit	waіс	(д)	(в)		hitті	ваіс, сред. даіс.

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну	waіші	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ.	нуша	даіші
						(не мѣняется).

Причастіе прошедшее.

Waівіл, женск. даівіл, средн. ваівіл; множ. ваівіті, ср. даівіті.

Причастіе будущее.

Waісіл, женск. даісіл, средн. ваісіл; множ. ваісіті, ср. даісіті.

Дѣепричастія:

- а) прошедшее: waілі, жен. (д), сред. (в); множ. ваілі (д).
- б) для того, чтобы..., на столько, чтобы....waарі (д), (в).
- в) пока....waараші (д), (в).
- г) хотя....waіббāлі (д), (в).
- д) въ то время какъ....waівфілі (д), (в).
- е) послѣ того какъ....waівларфі (д), (в).

g) съ тѣхъ поръ какъ....waivlā (л), (в).

h) лишь только....waivmaд (л), (в), также waivmaдaд (л)
(в), также waiv'oanaд (л) (в).

Повелительное.

Пу wai Женск. даі Средн. ваі Множ. пуна даајя
hit waав даав ваав hitti ваав (даав).

Повелительно-желательное.

Пу wa' Женск. да' Средн. ва' Множ. пуна да'
hit wa' да' ва' hitti ва', средн. да'.

Отглагольное: wa'ni, женск. да'ni, средн. ва'ni.

§ 134. Продолжительное значеніе достигать известнаго состоянія или известной степени качества выражается посредством глагола iic.

Неокончателное: iic, жен. diic, ср. viic; мн. viic и diic.

Настоящее:

Ну iула Женск. ну диула Средн. ну виула
пу iули пу диули пу виули
hit iуli caј hit диуli caри hit виуli cavi
Множ. пуна диула
пуна диула
hitti виуli cavi, средн. диуli caри.

Прошедшее совершенное:

Ну iira Женск. (л) Средн. (в) Множ. пуна дира
пу iadi (л) (в) пуна диадa
hit iiv (л) (в) hitti viiv (diiv).

Прошедшее упреждающее:

Ну iули Женск. (л) Средн. (в) Множ. пуна диули
(не мѣняется).

Будущее:

Ну iуc Женск. (л) Средн. (в) Множ. пуна диубa
пу iуд (л) (в) пуна диудa
hit iур (л) (в) hitti viур, средн. диур.

Будущее допускаемое.

Ну іас	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ. нуша діабѣ
бу іаві	(д)	(в)	буша діавѣ
hit іав	(д)	(в)	hitті віав (діав).

Условное настоящее и будущее.

Ну іаслі	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ. нуша діабѣлі
бу іадлі	(д)	(в)	буша діадѣлі
hit іамі	(д)	(в)	hitті віамі (діамі).

Условное предположаемое.

Ну іаслілі (лірі)	Жен. (д)	Сред. (в)	Мн. нуша діабѣлілі (лірі)
бу іадлілі (лірі)	(д)	(в)	буша діадѣлілі (лірі)
hit іамлілі (лірі)	(д)	(в)	hitті віамлілі (лірі).

Условное допускаемое.

Ну іаслілла (ліра)	Жен. (д)	Ср. (в)	Мн. нуша діабѣлілла (діабѣ- ліра, діабѣлла)
бу іадлілла (ліра)	(д)	(в)	буша діадѣлілла (діадѣ- ліра, діадѣлла)
hit іамлілла (ліра)	(д)	(в)	hitті віамлілла (віамліра, или іамліла віамліла).

Зависимое отъ условія.

Ну ііша	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ. нуша дііша
бу ііші	(д)	(в)	буша дііша
hit ііс	(д)	(в)	hitті вііс (дііс).

Зависимое отъ условія прошедшее.

Ну ііші	Женск. (д)	Средн. (в)	Множ. нуша дііші (не мѣняется).

Причастіе настоящее: іані (д) (в), множ. віанті (д).

Причастіе будущее: іісіл (д) (в), множ. віісті (д).

Причастіе отрицательное: іуд (д) (в), множ. віуті (д).

Деепричастія:

а) *настоящее:* іулі (д, в).

б) *для того, чтобы...*, *на столько, чтобы...* іарі (д, в).

в) *поя...* іараші (д, в).

d) *хотя....іула́балі* (д, в).

e) *въ то время какъ....іуфілі* (д, в).

f) *послѣ того какъ....іуларбі* (д, в).

g) *съ тѣхъ поръ какъ....іубѣ* (д, в).

h) *лишь только....іумад* (д, в), или *іумадал* (д, в), или *іуоанал* (д, в).

Повелительное:

Їу іін, *женск.* Їу діін, *средн.* Їу віін; *множ.* Їуша діінā
 hit iav hit diav hit viav hitti viav (д).

Отлагольное: і'ні, *женск.* ді'ні, *средн.* ві'ні.

§ 135. Отрицательныя формы глаголовъ waic и iic образуются по общимъ правиламъ (§ 94), при помощи слога аі: аіwaic, аіwaiлла и пр., аіiic, аіiuлла и пр. Мы уже прежде (§ 4) замѣтили, что послѣ іі буква w можетъ быть выпускаема, посему, вм. аіwaiлла употребительно аіaiлла, вм. аіwaіра—аіaiра и т. п. Отрицательный слогъ аі нерѣдко вставляется посреди дважды повтореннаго корня глагола, что, впрочемъ, не имѣетъ никакого вліянія на значеніе. Такъ, вмѣсто аіwaiлла, можно сказать waaiwaiлла или waaiaiлла; вм. аіwaiv—waaiwaiv или waaiwaiv и пр. Это свойство, по видимому, есть общее для всѣхъ хюркилинскихъ глаголовъ.

Будущее допускаемое отъ глагола iic имѣетъ слѣдующія отрицательныя формы:

Ну мај'ас *Жен.* мадіас *Ср.* мавіас *Мн.* нуша мадіаіā
 Їу мај'аві мадіаві мавіаві Їуша мадіаіā
 hit мај'ав мадіав мавіав hitti мавіав (мадіав).

Запретительное образуется исключительнo нтъ глагола iic (§ 94).

2-е лицо мај'уд *Жен.* мадіуд *Сред.* мавіуд *Мн.* мадіудā

3-е лицо мај'ав мадіав мавіав мавіав (мадіав).

§ 136. Слѣдующіе примѣры разъясняютъ значеніе глаголовъ waic и iic. Глаголы эти соединяются обыкновенно съ корнями прилагательныхъ и нарѣчій по слѣдующему образцу:

Корень ак: акwaіс, акііс
 укна: укнаwaіс, укнај'іс
 уршу: уршуwaіс, уршуј'іс
 бірка: біркаwaіс, біркај'іс.

Пуоан акwaіс абівігі нам—я не желаю сдѣлаться столь высокимъ, какъ ты.

Ну аѣлі акwaілла пујшіw—я болѣе тебя высокимъ сдѣлался, т. е. тебя переросъ.

Пу балавал мурадліші waівіллі—ты давно достигъ своего желанія.

Пуцад waав начам, бур уѣарну—съ тебя пусть вырастетъ сперва, а потомъ будетъ учиться.

Пуд вукур вуталі waівіл мас саві һіш—тебѣ въ наследство частію доставшееся имущество есть это.

Нам ваілі ішбувукун—мнѣ довольно будучи, лишнее осталось, т. е. сверхъ того, что для меня достаточно было, осталось еще.

Шантес waарі қаді ліw—для поселянъ довольно кади есть, т. е. нѣтъ надобности для нихъ въ другомъ кади.

Хвала waілаһаллі, духwaбірар—хотя и выросъ великъ, но уменъ не сдѣлался.

Діла ава дукна даівлā, пулва селла шѣвіулі сарі—моя мать съ тѣхъ поръ какъ постарѣла, глазами ничего не видитъ.

Ну укна waівілі, аһалулла һуні—я такъ-какъ старикомъ сдѣлался, то ты не узнаешь меня.

Діла узіцад waарані уѣус ну—пока я не вырасту съ брата, буду я учиться.

Діла узіцад waарані уѣира ну—пока я не выросъ съ брата, учился я.

Укнаһаіс вігулі саж һішіс—не состарѣться желательно ему.

Ну пуоан укнаһаілла—я какъ ты не состарѣлся.